

РАЗДЕЛ IV

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского
Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 27 (66). 2014. № 1-2. С. 300–307.

УДК 341.1(100)

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кучик О.С.

Розглянуто процес становлення системи політичних інститутів багатостороннього співробітництва держав у контексті формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин після Другої світової війни. Увагу акцентовано на теоретичних та прагматичних підходах до розвитку міжнародного співробітництва та творення системи міжнародних організацій.

Ключові слова: *Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин, міжнародна організація, національні та державні інтереси, система ООН, регіональні міжнародні організації.*

Об'єктом дослідження є політичні інститути співробітництва держав у контексті формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. **Метою** дослідження є характеристика теоретичних та прагматичних підходів до розвитку системи міжнародних відносин після Другої світової війни.

Процеси модернізації, глобалізації та уніфікації, які стали взаємопов'язаними атрибутами сучасного розвитку людства, привертають увагу численних науковців та дослідників різних галузей знань. Актуальність такої зацікавленості посилюється проблемою пошуку ефективних моделей співробітництва на багатосторонній основі між державами світу. У цьому контексті, мабуть людство не винайшло ефективнішого механізму узгодження інтересів держави, як міжнародна організація.

Аналізуючи необхідність розвитку такої співпраці відомий представник неолібералізму у теорії міжнародних відносин Дж. Грієко (J. Grieco) писав про те, що «навіть якщо ... анархія стримує прагнення держави до співпраці, тим не менше, держави можуть працювати разом, і можуть це зробити особливо за сприянням міжнародних інституцій» [9, р. 117]. Тому питання ефективності механізмів співпраці були й залишаються важливою проблемою не лише для теоретиків, а й, особливо, практиків. Питання полягає у певному коригуванні механізмів такої співпраці, основи якої були закладені ще після завершення Другої світової війни.

Особливо така важливість зумовлена динамічним розвитком системи Організації Об'єднаних Націй як організаційної структури покликаної забезпечити

мир та стабільність у світі. Цікавими та показовими у цьому плані є зауваження колишнього Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, котрий у листопаді 2003 р. дав таку характеристику своїм спостереженням: «За останні 10 років були значно порушені основи колективної безпеки та підірвана впевненість в можливості колективного вирішення спільних проблем та викликів сучасності» [12, р. 21]. Багато вчених та політологів не безпідставно розділяють його погляди. Раніше у 1982 році Генеральний секретар Перес де Куельяр так само писав про «занепад багатостороннього підходу» [11]. Його попередник Курт Вайхальм був свідком виявлення відцентрових сил у міжнародних відносинах десятиріччям раніше, що «практично знищують кредит довіри до ООН і можуть в результаті призвести до її розпаду» [14].

Спостерігачі не забарилися з висновками стосовно того, що спеціалізовані міжнародні організації або більш загально – цінності та інституції багатосторонньої співпраці знаходяться у стані занепаду або значною мірою застарілі. Сучасне значення поняття «занепад», на початку ХХІ століття, характеризується підтримкою багатьох аналітиків різних ідеологічних та теоретичних поглядів у сенсі розуміння його як дійсного поворотного пункту в історії. Що саме «занепад» означає в плані спеціалізованих міжнародних організацій або в багатосторонніх відносинах загалом? Як вчені у сфері міжнародних відносин можуть об'єктивно визначити чи є міжнародна організація, або багатосторонні відносини в ширшому розумінні, у стані «занепаду»? Чи можуть такі судження базуватись на систематизованій методології, а не тільки на інтуїції? Видається, що пошук відповіді на ці та багато інших питань стосовно дієвості міжнародних організацій лежить в аналізі інтересів держав та принципів формування системи міжнародних відносин, загалом, та міжнародних організацій, зокрема.

Дослідження питання виникнення і еволюції міжнародних організацій в історичній ретроспективі дозволяє сформувати розуміння того, що собою являють міжнародні організації сьогодні і яка їх роль у сучасній системі міжнародних відносин. Як і еволюція міжнародного порядку, система багатосторонньої співпраці між державами пройшла доволі довгий та загалом непростий шлях свого розвитку та кристалізації. Характерним у цьому процесі стала своєрідна «рухома рівновага», якої намагалися досягти провідні держави світу. Існування Вестфальської, Версальсько-Вашингтонської, Ялтинсько-Потсдамської (біполярної), постбіполярної системи міжнародних відносин регламентувалися принципами, які закладалися на міжнародних форумах (конференціях).

У цьому контексті, місце та роль конференції в Ялті у процесі становлення міжнародного порядку, загалом, та становлення багатосторонніх інститутів міждержавного співробітництва, зокрема, є надзвичайно вагомим. Окрім цього слід також не забувати, що Кримська конференція стала продовженням Тегерану та етапним моментом між Потсдамом та Хельсінкі які й сформували Ялтинсько-Потсдамську систему, що проіснувала майже пів сторіччя.

Однак, розгляд Ялтинської конференції традиційно здійснюють через призму аналізу історичних фактів, відкриття нових архівних документів тощо [1, с. 699–708; 5, с. 398–401]. Доволі цікавим та актуальним видається, на наш погляд, здійснити політологічний аналіз наслідків Кримської конференції у контексті формування нової системи міжнародних відносин з врахуванням специфічних

відмінностей та засадничих принципів функціонування цих міжнародних систем. Оскільки з повоєнним розвитком міждержавних відносин співпадає період зростання чисельності та ролі інститутів багатостороннього співробітництва, важливим видається проаналізувати тенденції у формуванні своєрідної системи міжнародних організацій поряд чи в межах системи міжнародних відносин, або міжнародного порядку як системного явища взаємопов'язаних елементів.

Традиційне трактування результатів Ялтинської конференції як міжнародного форуму покликаного розв'язати низку питань територіального характеру після завершення Другої світової війни, видається досить завуженим, оскільки через сімдесят років «дух Ялти» не залишає сумнівів щодо важливого місця конференції у формуванні системи міждержавного співробітництва. Воєнні успіхи антигітлерівської коаліції наблизили кінець війни в Європі. Це ставило на порядок денний багато важливих питань, що потребували свого вирішення. Нова зустріч керівників трьох великих держав – СРСР, США та Великобританії – відбулася в Ялті 4–11 лютого 1945 р.

Початок роботи Кримської конференції було присвячено, головним чином, розгляді проблеми завершення війни проти гітлерівської Німеччини. Українські інтереси в Ялті виявлялися у двох сферах – щодо кордонів та участі в майбутній організації безпеки, яку планували створити союзники по антинімецькій коаліції. Власне питання розмежування територіальних володінь у Європі водночас визначало територіальний вплив тієї чи іншої системи координат (буржуазної та соціалістичної) заклали основу формування нового міжнародного порядку. З іншого боку завдання побудови ефективної системи колективної безпеки, як поняття вперше запропоноване ще на Женевській конференції Ліги Націй 1924 р. зумовило жваві дискусії серед союзників по антинімецькій коаліції.

Гостре обговорення в Ялті викликала підготовка до проведення установчої конференції щодо створення ООН. Фактично Ялтинська конференція стала етапним рубежем в процесі обговорення та вдосконалення рішень ухвалених у Тегерані та, особливо, в Думбартон-Оксі. Оскільки на попередніх конференціях не вдалося досягнути консенсусу щодо важливих питань функціонування інституції покликаної забезпечити ефективність системи колективної безпеки, роль Ялти у цьому сенсі виглядає досить переконливою. Учасникам вдалося досягнути єдності стосовно «права вето» постійних членів Ради Безпеки та майбутнього членства.

Відома первісна позиція СРСР про намір включити до ООН і СРСР, і всі 16 союзних республік. Таку пропозицію офіційно висунув керівник делегації СРСР А. Громико на конференції в Думбартон-Оксі (США) у серпні 1944 р. В. Молотов в інструкціях А. Громико рекомендував обстоювати радянську формулу проте, що організація «має включити до свого складу всі союзні республіки СРСР, які належать до категорії країн, що, як відомо, зробили найбільший внесок у спільні зусилля союзників під час війни» [2, с. 36]. Більше того така пропозиція була підкріплена заходами реформування зовнішньополітичної служби країни через впровадження республіканських наркоматів закордонних справ, які повинні були демонструвати демократизм системи управління в Радянському Союзі.

США і Великобританія різко заперечували проти радянської пропозиції, при цьому Лондон демонстрував поміркованіший підхід, бо мав на миті рекомендувати до ООН свої домініони. Глава британської делегації Кадоган вважав за необхідне

вивчити радянську пропозицію й гадав, що може виникнути проблема міжнародної легалізації цих республік. Думку Ф. Рузвельта оприлюднив заступник державного секретаря США Е. Стеттініус, який зазначив, що радянський приклад можуть наслідувати англійці й порушити питання про входження в ООН англійських колоній» [7, с. 145].

Таким чином, ми могли спостерігати жорстку дискусію стосовно основ функціонування майбутнього міжнародного порядку. І навіть підписання Главами трьох держав «Декларацію про визволену Європу», в якій вони зобов'язувалися протягом періоду тимчасової нестабільності в Європі погоджувати політику своїх урядів у справі допомоги народам, визволеним від панування Німеччини, і народам її колишніх сателітів при розв'язанні ними життєвих політичних та економічних проблем.

Одним з важливих результатів дискусії стала погоджена позиція щодо застосування великими державами «права вето» у всіх питаннях окрім процедурних у Раді Безпеки новостворюваної організації. Цей компроміс можна розцінювати як факт створення, з одного боку, ефективного, як на той час, механізму зважування інтересів різних держав, а з іншого, механізму закріплення «рухомої рівноваги» у Європі, яка була названа визволеною. Водночас, можна висловити тезу про те, що Ялтинська (Кримська) конференція закріпила новий статус Європи як території розподілу сфер впливу який одразу був екстрапольований на весь світ. З огляду на це, Ялтинська конференція мала видатне міжнародне значення. Вона прийняла конкретні рішення про координацію спільних дій СРСР, США та Великобританії у післявоєнний час, водночас визначивши «сфери інтересів».

Показовою виступає суперечка, яка вилася у незадоволення малих держав вже під час конференції у Сан-Франциско при обговоренні питання застосування вето, яке надавало великим державам значно ширші права ніж малим державам. Хоча слід також звернути увагу на задекларований принцип рівності та миролюбності усіх без винятку держав. Поряд з цим, слід згадати й те, що розробляючи проект нової організації з питань безпеки, було ухвалене рішення щодо розширення сфери її компетенції й на інші питання співпраці – економічну сферу, через створення Ради економічного і соціального розвитку.

Одним з результатів Кримської конференції слід вважати започаткування створення не лише Організації Об'єднаних Націй, а й низки міжнародних інституцій покликаних вирішити проблемні питання, що назрівали. Серед них можна вказати на використання судноплавної частини річки Дунай (створення Дунайської комісії), розвиток співпраці у сфері культури, освіти й науки (створення Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, культури та науки) тощо. Іншими словами започаткування загальнополітичного діалогу з проблематики повоєнного устрою світу на Ялтинській конференції зумовило сплеск виникнення нових форм міжнародного співробітництва, які на сьогоднішній день стають впливовими акторами міжнародних відносин. Актуальність їхньої діяльності не спадає навіть в умовах постбіполярного світу, хоча, безумовно, потребує нового підходу до приведення їх у відповідність до нових викликів сьогодення.

Показовим у цьому плані є кількісний сплеск чисельності міжнародних інституцій багатостороннього співробітництва після Другої світової війни. Якщо станом на 1939 р. чисельність міждержавних організацій складала 48, то вже на

1949 р. вона становила 100. Показовим стало збільшення кількості міжнародних неурядових організацій як вияву соціалізації суспільства. Чисельність цих інституцій склала за різними оцінками понад 850 одиниць. Таким чином, з одного боку Ялтинська конференція відкрила шлях до створення ООН, а з іншого заклала основи для формування нового міжнародного порядку. Отже, можна говорити про те, що ООН як один з результатів творення біполярного міжнародного порядку, а також розширення сфер багатостороннього співробітництва і започаткував створення «системи ООН» яка об'єднала під своєю егідою низку міждержавних організацій.

Для певної частини теоретиків міжнародних відносин, міжнародна організація представляється як засіб досягнення гегемонії, що можна сміливо віднести до створеної системи ООН з наявними механізмами утримання рівноваги інтересів через впровадження механізму вето у роботі Ради Безпеки ООН. З цього погляду цікавим та слушним є зауваження відомого дослідника Дж. Гова, що великі держави вважатимуть свою участь у міжнародних організаціях раціональним і в їхніх інтересах буде підтримувати вже існуючі організації [8, р. 316].

Світовий порядок, інституціоналізації якого прагнули, до прикладу США після Другої світової війни, був заснований на економічному і політичному лібералізмі. Хоча у даному контексті слушною є думка американського дослідника Дж. Ная про те, що не тільки і не стільки економічний чи політичний лібералізм творив гегемонію США, скільки «м'яка» сила або влада ідеалів» [13, р. 54]. Це ж можна віднести й до бачення своєї ролі у системі багатостороннього співробітництва повоєнного світу з боку СРСР.

Не менш важливою складовою процесу формування міжнародних організацій, як інститутів багатосторонньої співпраці, слугувала довготривала історична тенденція, яка впродовж сторіч «стягувала» світ в єдине ціле, а саме, інтернаціоналізація (глобалізація) господарської, політичної чи інших сфер існування людства. Історія міжнародних відносин зберігає пам'ять про те, що ще у стародавні часи робилися непоодинокі спроби створення постійних міжнародних «об'єднань», що приходили на зміну двостороннім контактам і, по суті, стверджували факт інтенсифікації міжнародного спілкування, надаючи йому форми колективної дипломатії. З ускладненням системи міжнародних відносин виникає необхідність стабільного і систематичного її врегулювання та створення міжнародних інституцій, для виконання цієї функції.

Перша світова війна привела до розпуску багатьох із міжнародних організацій і започаткувала низку проектів створення міжнародних політичних інститутів, покликаних запобігати війні. Так, за чотири воєнні роки з'явилося понад 50 нових проектів. Один із них зумовив створення Ліги Націй, яка, на відміну від організацій, що діяли раніше, була першою організацією політичного характеру. Попри позитиви у своїй діяльності, Ліга Націй стала інститутом, який був підданий критиці щодо ефективності його діяльності. Це своєю чергою спровокувало виникнення питання щодо необхідності розробки дієвого механізму багатосторонньої співпраці, який був одночасно покликаний реалізувати національні інтереси держав й стати механізмом стримування у воєнно-політичному протистоянні, що стало атрибутом біполярності. Поштовхом до неї стало міжблокове протистояння ще напередодні Другої світової війни. І хоча опоненти такої організації говорили про

невідповідність «права вето» засадничим принципам справедливості, на той час саме це право відображало тогочасну систему взаємовідносин і стримуючого механізму запобігання війні. Справжній кількісний «вибух» чисельності міжнародних організацій і посилення їх ролі у системі міжнародних відносин у цілому спостерігався після завершення Другої світової війни відображали об'єктивні реалії нового світу, що змінювався.

Одна з істотних змін післявоєнного світу – це збільшення кількості суверенних держав, що утворилися, головним чином, завдяки краху колоніальної системи. Ілюстрацією цього зростання може слугувати чисельний склад Організації Об'єднаних Націй. Засновниками ООН у 1945 р. була 51 держава; за даними на сьогоднішній день ця організація об'єднує 193 держави.

Проте, ця кількісна оцінка не дає вичерпної відповіді на запитання про причини майже феноменального зростання числа міжнародних організацій у другій половині ХХ ст. Варто мати на увазі, що за цифрами ховається широкий спектр політичних систем і рівнів економічного розвитку. Окрім цього, найважливішою характеристикою післявоєнного світоустрою була його біполярність. Беручи до уваги зростаючий вплив у системі міжнародних відносин країн, що розвиваються, не буде перебільшенням сказати, що міжнародні організації розвивалися у координатах Схід–Захід і Північ–Південь. Цей поділ багато в чому зумовлювали можливі напрями розвитку міжнародних інститутів. Ідеологічне протистояння наддержав обмежувало їхню діяльність (як це було часто в практиці ООН), позбавляло можливості більш широкого представництва і активної діяльності інших. Але разом з цією частково «роз'єднувальною» тенденцією існувала об'єктивна тенденція, яка міцно пов'язувала світ воедино.

Даючи оцінку впливу «духу Ялти» на становлення міжнародного порядку після Другої світової війни російський дослідник Б. Славінський зазначає, що «отримання в кінці ХХ сторіччя політичної незалежності східноєвропейськими країнами стало торжеством прийнятих в Ялті рішень хоча й з півсторічним запізненням» [6, с. 192–193].

Хоча інтернаціоналізація виникла задовго до ХХ ст., варто зазначити, що в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. вона піднялася на якісно вищий рівень і стала найпотужнішим каталізатором нових змін [3; 4; 10]. Сучасна інтернаціоналізація виявляється не лише у зростанні обсягів і різноманітності міжнародних зв'язків та обмінів, розповсюдженні їх на все нові сфери діяльності. Головна якісна ознака сучасної інтернаціоналізації полягає в тому, що вона породжує самостійні, стійкі форми міжнародних взаємодій (союзи, угоди і організації), що існують і діють багато в чому вже автономно від держави, формуючі цілі, напрями і сфери діяльності, здійснення яких можливе лише за умови міжнародної співпраці. Значно розширяється коло питань компетенції міжнародних організацій, з'являються організації загальної компетенції в політичній, економічній і соціальній сферах.

Висновки. Підводячи підсумок, можна констатувати, що Ялтинська (Кримська) конференція стала одним з елементів процесу творення нового міжнародного порядку у Європі та становлення системи міжнародних організацій як механізму багатостороннього співробітництва держав у повоєнному світі. Безумовним є вплив

«духу Ялти» на процеси розвитку міжнародного порядку та системи організацій як невід'ємного його атрибуту.

Список літератури

77. Бабури́н С. М. Мир империй: территория государства и мировой порядок / С. М. Бабури́н. – М. : ИНФРА, 2010. – 829 с.
78. Білоусов Н. Ялта і Україна / Н. Білоусов // Матеріали міжнародної наукової конференції «Ялта – 2000. Роль Європи в ХХІ столітті» (7–9 травня 2000). – К., 2000. – С. 36.
79. Косолапов Н. А. Явление международных отношений: Современное состояние объекта исследования / Н. А. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 5.
80. Кучик О. Механізми та форми реалізації колективної безпеки у діяльності міжнародних організацій / О. Кучик // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – Вип. 99. – Част. 2. – С. 34–39.
81. Системная история международных отношений в 2 томах / [под ред. А. Д. Богатурова]. – Т. 1. – М. : Культурная революция, 2007. – 480 с.
82. Славинский Б. Н. Ялтинская конференция и проблема «советских территорий» / Б. Н. Славинский. – М., 1996. – С. 192–193.
83. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. // Конференция представителей СССР, США и Великобритании в Думбартон-Оксе (21 августа–28 сентября 1944 г.) Сб. документов. – М., 1978. – Т. 3 – С. 145.
84. Gova J. Rational Hegemons, Excludable Goods, and Small Groups: An Epitaph for Hegemonic Stability Theory / J. Gova // World Politics. – № 41. – 1988. – P. 316.
85. Grieko Joseph M. Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism / J. M. Grieko // Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate. – New York : Columbia University Press, 1993. – P. 116–140.
86. Kegley Charles W. World Politics. Trends and Transformation / Charles W. Kegley, Eugene R. Wittkopf. – 4th ed. – N.Y. : St. Martin's Press, 1993. – 696 p.
87. Krasner S. Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism / S. Krasner. – California : University of California Press, 1985. – 300 p.
88. Newman E. A Crisis of Global Institutions? Multilateralism and international security / E. Newman. – NY, 2007. – 180 p.
89. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power / J. Nye. – New York : Basic Books, 1990. – P. 54.
90. Waldheim K. In the Eye of the Storm / K. Waldheim. – London : Weidenfeld and Nicolson, 1980. – 121 p.

Кучик А.С. Международные организации в контексте формирования Ялтинско-Потсдамской системы международных отношений // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2014. – Т.27 (66). – № 1-2. – С. 300–307.

Рассмотрен процесс становления системы политических институтов многостороннего сотрудничества государств в контексте формирования Ялтинско-Потсдамской системы международных отношений после Второй мировой войны. Внимание акцентировано на теоретических и прагматических подходах к развитию международного сотрудничества и становления системы международных организаций.

Ключевые слова: Ялтинско-Потсдамская система международных отношений, международная организация, национальные и государственные интересы, система ООН, региональные международные организации.

Kuchik A.S. International organizations in the context of forming of Yalta-Potsdam system of international relations // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2014.– Vol. 27 (66). – № 1-2. – P. 300–307.

The process of creation of the system of political institutions of multilateral cooperation of states in the context of the Yalta and Potsdam system of international relations after World War II is described. Theoretical and pragmatic approaches to the development of international cooperation and creation of the system of international organizations are considered. A significant piece of information is dedicated to systematic legal and political dimension.

Key words: Yalta and Potsdam system of international relations, international organization, national and state interests, UN system, regional international organizations.